

סיפור המעשה ופרוטוקול התודעה

יצחק בן-נר;
פרוטוקול;
בית הוצאה כתר,
ירושלים; 1983;

פרוטוקול הוא רומן הסטורי רחב יריעה, הכתוב ככתב עדות שרושם מהפכן לשעבר בחיפה, בשנות הארבעים, במחבוא המשמש לו מקלט מפני ידם הנוקמת של שליחי הקומונטרן, שבשליחותם הסתבך בפרשה פוליטית שריגול, נקמה, אהבה ומזימת רצח משמשים בה בערכוביה, זירתה הגאוגרפית הרחבה מגיעה אל ארצות הברית וברית המועצות, וגיבוריה הרכים כאים מקרב פלגים שונים ביישוב הארץ-ישראלי של שנות העשרים. הרומן כתוב בגוף ראשון, ומספר על פרשיות רבות, מהן מרכזיות ומהן שוליות, מנקודת ראותו של ה'אני' המספר, המעורב בהן ברמות שונות והמבקש לבוא חשבון עם מרכיביו האנושיים, האידאולוגיים, הפסיכולוגיים והקיימיים, הן במונחי גורלו האישי והן במונחי התהיה על צדקתה ושכרה של דרך התובעת להקריב את אושרם של החיים הפרטיים החד-פעמיים על מזבח אידאות גדולות וכלליות, שכוחות מנוכרים, לעיתים כרוכ ציניות, מושכים בחוטי ההכון של מהלכיהן.

כוחה ויופיה של יצירה זאת הוא, לדעתי, בסיפורי עלילה בורדים, שבהם נארגת פיסת מציאות לפרטיה הקטנים, והיא מבקיעה אל הקורא בחיות ובאמינות, בעיקר כאשר התאור חופשי מן המאמץ לקשירת קצוות אידאיים, מוסריים ופילוסופיים ברמה ההגותית, והמציאות מדברת בעד עצמה, בעוצמה ובתוקף. אלה הם פרקי מציאות שבהם מעביר בן-נר אל הקורא את צבעיה, טעמה, ריחה ועם זאת, משמעותה של כבדת חיים אוטנטית, לא דווקא משועתקת מן הכרוניקה העיתונאית או הז'רגון הפרוטוקולי של דיונים רעיוניים בתאי מחתרות ושיחות פוליטיות רווחות. בספר ישנם קטעים רבים כאלה, המעלים סיפור מעשה, כמעין עלילה עצמאית, כאשר בזכות פרטי הנסיבות ועיצוב הדמויות כשהן טבעיות בהתנהגותן ובתגובותיהן בנסיבות העניין, הזמן והמקום, קמה לעיני הקורא ארץ ישראל של שנות העשרים; לצד הדמויות המרכזיות והפחות מרתקות, לטעמי, מבצבצות עשרות דמויות שוליות לכאורה, כאשר בהערך יומרה אך בחן רב, בתאור המעביר משהו מן הסממן החיצוני כמבטא מהות פנימית, וזכות הן להתהלך לאורכה ולרוחבה של הארץ חיות ונושמות וממשיות עד שאתה מבקש להושיט להן יד בשעת הקריאה, מה שאין כן לגבי האנדרטה המוצקת של הגיבור הראשי, שידיו מורשטות אלינו כל העת. כדוגמא אחת מני רבות אזכיר את תאור הביקור בבית טוקאן (ע' 248–240) או אפילו חסד קטעים קצרצרים כמו "פתח לנו הצרפתי את דלתו בשמחה ומעבר לכתפו ראיתי בחורה ערומה אצה לה למקום מסתור ללבוש בגד. והמורה הצרפתי האדים, ריח מתקתק של טבק חלומות ערבי ובושם" (ע' 118). או, שוב ושוב, מרשימה אמינות המיפגש בין האוטנטיות של שני עולמות שונים וזרים (ע' 125). ואולם, דומה שמעשי העלילה הרכים היו זוכים לחיים עצמיים כסיפורים קצרים, אלמלא רצון הרומן הכופה עצמו עליהם, הגם שהם צומחים מריקמתו; כל סיפור עלילה כזה, כמות שהוא, אינו יכול להתקיים, מצד אחד, כסיפור עצמאי מחוץ לעלילת הרומן, כאשר גיבוריו ונסיבותיו הם חלק בעלילה רחבה יותר של סיפור מעשה חובק-כל, ומותנים על ידו. אך מצד שני, לא מהקשר כולל זה, כי אם למרות זרועותיו החובקות כל, שואכים הם את אמינותם, יופים וחיותם. כך נקלטות כי כל פרשיות האהבה, ואף מעלליה השונים של קבוצת אקרמן, ואפילו קטעי אמריקה, לכל אחד מהם פוטנציאל חיים גבוה וחיות עצמית, בעוד שיעבודם לעלילה המרכזית ועניינה מעמידם במערכת זיקת הפוגעות בפרוטנציאל זה. אשר לעיקרון המיני, — כסיפור הבנוי במתכונת של רישומי זכרונות, מתובנת הרומן לכאורה מלכתחילה תיבנות תודעתי מובהק, דהיינו, מעצם מבנהו הוא מוצג לקורא כזכרון דברים כדרך שהם משוחזרים בתודעה של הדמות

ההשתקפות, המעגליות. הטקסט שבפי הגיבור הראשי אינו ממש את שפת התודעה את העיקרון המארגן את חשיבותו של הגיבור הרושם את זכרונותיו, אלא יצחק בן-נר, ולא גיבורו במרתפו, מעלה לנו את הקסם באוב. דומה כי התת מודע לא זומן אל הדרמה האמורה להתחולל בתודעה, ולפיכך היא ניכרת פחות בהתנהגותו, ומתחוללת בעיקר ברובד המלל. ואילו ברובד העלילה, מבחינה מבנית יש כעין נסיון ליצור לכדיות ומעגליות באמצעות דמות האהובה ופרשת המכתב, אך נראה לי כי האחדות המתקבלת איננה אורגנית והתפרים לעיתים גסים. הארוע הנפשי התודעתי של הגיבור הראשי, בכל כובד מטענו, אינו משכנע, לדעתי, כשם שמשכנעים מעמדים פחות מרכזיים ופחות יומרניים. אף על פי כן, בחלל שבין הדמות המרכזית, דמות המספר והדמויות האחרות, שהוא מעלה בעטו, יש כמעין הד מעמקים, אף שבתוקפם לא תמיד מצליח הכתוב לשכנע מעבר למימד ההגותי. אף הניכור שבגיבור מעצמו, מחייו, ממעשיו, לא מעוצב כמחיר במונחי הדיוקן הנפשי, אלא אם כן הניכור הנפשי הוא חלק מן המסר הסמוי, בבחינת תיוה המגשימה את עצמה; אבל אם כך, כקורא לא הרגשתי בה ככוח מפעיל (כדוגמת "הזר" לקאמי), אלא לכל היותר כמעין תוצאה נילוית. הגיבור מצטייר לי כמנוכר מעצמו, באופן כמעט סתמי, עד כי אני מרגישה כי פגשתי איש חי, מה שאין כן לגבי הדמויות האחרות. ההנאה מן הקריאה באה בזכות הקטעים הרבים היפים, האמינים והמשכנעים, כאשר הלשון קוסמת את המיקסס, והעניין בתכניו הוא העניין בשאלות המתנסות בו ובהיבטיהן.

דינה קטן בן-ציון

מחזה לשחקן יחיד

אביבה שביט;
בכנף פסנתר;
שירים; הוצאת
'עקד'; 62 עמודים;
1982.

ספר ביכורים זה של אביבה שביט, מכיל 62 שירים מינוריים, אישיים ונשיים מאד, פשוטי אמירה עד פשטניים.

נושאי שירתה מכונסים סביב עצמה. הנושאים אחידים וחוזרים על עצמם בוואריאציות דקות: בדידות, אהבות ארצי, כמיהה לגבר להיאחז בו — בצד פחדים מעויבה ומאובדן החירות הפרטית; פחד חרף גם מן האושר — המתבטא בנקיטת מידה של זהירות ואיזון: "באדמה ספוגת העסיסים / לשמור על תוגות / הנותנות משקל לחדווה" (עמ' 11) — אך חרף המודעות, מתקשה המשוררת להשיג איזון כזה: "לא מוצאת את הקו הניצב..." (עמ' 14), ולכן היא נסוגה אל תפאורת חדרה, המתואר לפרטי הבנאליים והבטוחים. תפאורת החדר חוזרת שוב ושוב, עד שגם אצל הקורא היא נתפסת כמשהו מוכר ויכתי — "מתעטפת בחלל חדרך" (עמ' 18), או: "חדר צהוב/ עומד כנגד העולם — — — קירות החדר/ מרופדים ישנות" (עמ' 48) — אך זוהי גם, במידה רבה, תפאורה של מחנק. החדר אפלול, פרחים באגרלט כקישוט יחיד, פה ושם יש גיחה החוצה, והתפאורה של מחנק. החדר אפלול, פרחים באגרלט כקישוט יחיד, פה ושם יש גיחה החוצה, והתפאורה הביחית המבבירה מתחלפת בדימויים ערטילאיים מעולם הטבע, אותו טבע דמיוני המצטייר בעיני רוחו של בן העיר: "דשאים נומנמים/ גלים מתקוממים/ סוס לבן דוהר מעל" (עמ' 55).

הבדידות, הצפה שוב ושוב בשירים, היא עוד נדבך לאירת המחנק וחוסר המוצר — אך גם מפלטה של המשוררת מפני משחקים חברתיים מזוייפים: "מבקשת בדידות — אליה נמלטת/ ממשחקי המסכות המייגעים..." (עמ' 9).

ס

► 64 'מחזה לשחקן יחיד'

ישנם בשירים ביטויים של יאוש ואכזבה מהקיים —
"רציתי להיות לחם / אש ואפלה / להיות אור / ואדמה
שחורה / אך מה אני?" (עמ' 22): קו של עצב משוך על
השירים. אשר לתיאורי הרגשות והתחושות — אלו
לפוחים־תדיר בדימויים פשטניים מדי, עם נטיה לגלוש
למטבעות לשון שחוקות, כמו: "אי־אפשר להיכנס
פעמיים לאותו נהר..." (עמ' 25). למרות התפאורה
החדגונית, דלת השינויים, יש תקווה ואופטימיות
בשירים — "...מתחת לכל
האפלוליות / הנערמות / פועם לובן / ואפילו לי, ודווקא
לי / הוא יתגלה..." (עמ' 3). מספר מוטיבים חוזרים
ונשנים בשירים — אדמה, כסמל לבריאות שורשית
ופשוטה, מים — ערגה וכיסופים, בעיקר תיאורי
אוקיינוסים — להדגשת אינסוף המרחקים ששורעים
בין המשוררת לבין מושאי אהבתה ותשוקותיה.

השירים, שהם כהירים וקליטים מאד, נוטים למסבירות
יתר, היוצרת לאות בקורא ומקטינה מערך האמירה
השירית, שחיסכון מילולי יתכן והיה מוסיף לה נופך
ועמקות.

המיקצב, ברוך השירים, הוא חגיגי, מוטעם וצפוי
מאוד. אין כמעט שכירות של קצב, למעט מספר שירים
מינימליסטיים יותר.

ניכר במשוררת, שהיא מודעת לחדגוניות נופיה, אך לא
מסוגלת להיחלץ ולהרחיב את היריעה למצב בו לא
ישאו עוד שיריה אופי של 'מחזה לשחקן יחיד' (עמ'
45).

ענת גורל